

۱۳۲۷۱۰۰
۹۴, ۱۰, ۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

جامعه‌شناسی نهاد آموزشی (مدرسه)

www.ketab.ir

تألیف

دکتر کمال درّانی

استاد دانشگاه تهران

پاییز ۹۳

شماره انتشار ۳۶۱۳

شماره مسلسل ۸۳۶۸

انتشارات دانشگاه تهران

سرشناسه	: درانی، کمال، ۱۳۳۲ -
عنوان و نام پدیدآور	: جامعه‌شناسی نهاد آموزشی (مدرسه) / تألیف کمال درانی.
مشخصات نشر	: تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	: ۲۴۰ ص.
فروست	: انتشارات دانشگاه تهران: شماره انتشار ۳۶۱۳.
شابک	: 978-964-03-6724-7
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیا
داشته	: این مدرک در آدرس http://opac.nlai.ir قابل دسترسی است.
یادداشت	: کتابنامه.
شماره افزوده	: دانشگاه تهران. مؤسسه انتشارات
شماره ثبت‌نویسی ملی	: ۳۷۶۶۶۶۳

این کتاب مشمول قانون حمایت از حق‌های مؤلفان و مصنفان است. تکثیر کتاب به هر روش اعم از فتوکپی، ریسوگرافی، تهیه فایل‌های pdf، له، فایده، رونویسی در ویلاگ‌ها، سایت‌ها، مجله‌ها و کتاب، بدون اجازه کتبی ناشر مجاز نیست و موجب پیگرد قانونی می‌شود.

ISBN 978-964-03-6724-7

9 789640 367247

عنوان: جامعه‌شناسی نهاد آموزشی (مدرسه)

تألیف: دکتر کمال درانی

ویراستار: فرشاد رضوان

نوبت چاپ: اول

تاریخ انتشار: ۱۳۹۴

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

چاپ و صحافی: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

«مسئولیت صحت مطالب کتاب با مؤلف است»

«کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است»

بها: ۱۲۰۰۰ ریال

خیابان کارگر شمالی - خیابان شهید فرشید - مقدم - مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

پست الکترونیک: press@ut.ac.ir - تارنما: <http://press.ut.ac.ir>

پخش و فروش: تلفکس ۸۸۳۳۸۷۱۲

فهرست مطالب

مقدمه ۵

فصل اول: جامعه‌شناسی و رابطه آن با آموزش و پرورش ۱

۱- تعریف و گستره جامعه‌شناسی ۱

۲- تعریف و گستره آموزش و پرورش ۵

۳- تعریف و وسعت جامعه‌شناسی نهاد آموزشی ۹

فصل دوم: شیوه‌ها و باورهای معرفت‌شناختی تحقیق در علوم اجتماعی و جامعه‌شناسی

آموزش و پرورش ۱۷

۱- تعریف، گستره و وسعت جامعه‌شناسی علوم اجتماعی ۱۷

۱-۱ طبقه‌بندی علوم اجتماعی ۱۸

۲- سیر تحول روش‌ها و تئوری‌ها در بررسی‌های اجتماعی ۱۸

۲-۱ روش، روش‌ها و گرایش‌ها در بررسی‌های اجتماعی ۲۰

۲-۱-۱ تجربه‌گرایی ۲۲

۲-۱-۲ مانریالیسم دیالکتیکی ۲۳

۲-۱-۳ دیالکتیکی - انتقادی ۲۴

۲-۱-۴ عقل‌گرایی انتقادی ۲۵

۲-۱-۵ دیدگاه استنباطی استنتاجی و تفسیری ۲۶

۳- داربست‌های نو برای طراحی و اجرای پژوهش در جامعه‌شناسی آموزش و پرورش ۲۶

۳-۱- عناصر اساسی پژوهش ۲۷

۳-۲- ادعاها و پیش‌فرض‌های معرفتی پژوهش ۲۷

۳-۲-۱- ادعاها و پیش‌فرض‌های معرفتی یوزیتویسم ۲۸

۳-۲-۲- ادعاها و پیش‌فرض‌های معرفتی ساختن‌گرایی اجتماعی ۳۰

۳-۲-۳- ادعاها و پیش‌فرض‌های معرفتی حمایتی - مشارکتی ۳۲

۳-۲-۴- ادعاها و پیش‌فرض‌های معرفتی براگماتیسم ۳۵

۴- طرح پژوهش مبتنی بر مقروضات ۴۰

فصل سوم: جامعه‌شناسان آموزش و پرورش و رویکردهای آن ۴۳

۱- جامعه‌شناسان آموزش و پرورش ۴۳

۱-۱- کنش‌گراها ۴۳

۱-۲- منتقدان ۴۶

۱-۳- مخالفان طرح نابرابری آموزشی ۴۸

۲- گرایش‌های جامعه‌شناسی آموزش و پرورش ۴۹

۲-۱- گرایش اومانستی ۵۱

۲-۲- گرایش اقتصادی ۵۲

۲-۳- گرایش کنش بین فردی ۵۳

۲-۴- گرایش جامعه‌شناسی دلال ۵۴

فصل چهارم: جامعه‌شناسی تاریخی آموزش و پرورش ۵۵

۱- دوره اول: فاقد نهاد تخصصی آموزشی ۵۹

۲- دوره دوم: پیدایش نهاد آموزشی جزئی ۵۹

۳- دوره سوم: آموزش همگانی ۵۹

۴- دوره چهارم: انفجار آموزشی ۶۰

۵- دوره پنجم: دوره پرسش (انتقادی) ۶۱

۶- دوره ششم: جهانی شدن نهاد آموزشی ۶۲

فصل پنجم: جامعه‌شناسی تاریخی نهاد آموزشی مدرن در ایران ۷۵

۱- نقش دولت‌های استعمارگر در ایران ۷۶

۱-۱- نقش و نفوذ روس ۷۷

۱-۲- نقش و نفوذ انگلیس ۷۷

۱-۳- نقش و نفوذ فرانسه ۷۹

۲- بازتاب روابط ایران با اروپا: نظام آموزش و پرورش مدرن ۸۱

۲-۱- پیدایش مدارس ابتدایی مدرن ۸۳

۲-۲- اولین مؤسسه ایرانی مدارس مدرن ۸۵

۲-۳- تأسیس اولین مؤسسات آموزش متوسطه و عالی مدرن ۸۸

۲-۳-۱- تأسیس مدرسه دارالفنون ۸۹

۹۴.....	۲-۳-۲- تأسیس مراکز تربیت معلم.....
۹۷.....	۲-۳-۳- تأسیس دانشگاه تهران.....
۹۷.....	۳- آموزش همگانی- رایگان و اجباری در ایران.....

فصل ششم: جامعه‌شناسی مدرسه (نهاد آموزشی)..... ۱۰۱

۱۰۲.....	۱- نهاد آموزشی، تحرک و تغییر اجتماعی.....
۱۱۳.....	۲- نهاد واحد آموزشی.....
۱۱۴.....	۳- نهاد ارزشی و تصفیه اجتماعی.....
۱۱۶.....	۴- نهاد آموزشی، نابرابری‌های آموزشی و قشربندی اجتماعی.....
۱۱۹.....	۴-۱- نابرابری‌های آموزشی- ترافیک.....
۱۲۳.....	۴-۲- نابرابری و قشربندی جنسیتی.....
۱۲۷.....	۴-۳- نابرابری‌های اجتماعی- اقتصادی.....
۱۲۹.....	۵- نهاد آموزشی و راهبردهای مدرسه.....
۱۳۲.....	۶- مردم‌سالاری آموزشی.....
۱۳۳.....	۷- آموزش و پرورش مداوم یا همه‌شکلی.....
۱۳۶.....	۸- اضافه تولیدات نهاد آموزشی.....
۱۴۲.....	۸-۱- افزایش جمعیت.....
۱۴۳.....	۸-۲- رشد و توسعه سریع فناوری.....
۱۴۴.....	۹- نهاد آموزشی و شکاف بین نسلی.....
۱۴۶.....	۹-۱- رهیافت نسل‌های تاریخی.....
۱۴۶.....	۹-۱-۱- رویکرد مکانیستی.....
۱۴۶.....	۹-۱-۲- رویکرد واقع‌گرایانه (مانهایمی).....
۱۴۷.....	۹-۲- رهیافت تضادگرا.....
۱۴۷.....	۹-۳- رهیافت ساختی- کارکردی.....
۱۴۷.....	۹-۴- نهاد آموزشی و شکاف نسلی در ایران.....
۱۵۰.....	۱۰- سوادآموزی عمومی.....

فصل هفتم: نهاد آموزشی (مدرسه) و اجتماع..... ۱۵۷

۱۵۷.....	۱- نهاد آموزشی و فرهنگ.....
----------	-----------------------------

- ۱-۱- مفهوم‌شناسی فرهنگ ۱۵۸
- ۱-۱-۱- تعریف و گستره فرهنگ ۱۵۹
- ۱-۲- خصیصه‌های عمده فرهنگ ۱۶۰
- ۱-۳- کارکردهای گوناگون فرهنگ ۱۶۱
- ۱-۴- فرهنگ‌پذیری، فرهنگ‌زدایی و دگرگونی فرهنگی ۱۶۳
- ۱-۵- نیازها، امیال، آرزوها و ارزش‌های فرهنگی ۱۶۶
- ۲- نهاد آموزشی و سرمایه اجتماعی ۱۷۱
- ۲-۱- مفهوم‌شناسی سرمایه اجتماعی ۱۷۱
- ۲-۲- دیدگاه‌های و نظریه‌های سرمایه اجتماعی ۱۷۲
- ۲-۲-۱- نظریه گزینش عدالتی کلین ۱۷۲
- ۲-۲-۲- نظریه انتقاد از جامعه بورديو ۱۷۳
- ۲-۲-۳- نظریه سیاسی رابرت پوتنام ۱۷۵
- ۲-۲-۴- نظریه هنجارها و ارزش (فوکو-اما) ۱۷۶
- ۲-۲-۵- نظریه ارزش افروده (یکسن) ۱۷۷
- ۲-۳- سرمایه اجتماعی، خانواده و پیشرفت تحصیلی ۱۷۹
- ۲-۴- نهاد آموزشی و سرمایه اجتماعی در ایران ۱۸۵
- ۳- نهاد آموزشی (مدرسه) و سیاست ۱۸۷
- ۳-۱- نهاد آموزشی و الگوهای اجتماعی ۱۸۸
- ۳-۲- نهاد آموزشی و شخصیت ۱۸۹
- ۳-۳- نهاد آموزشی و افکار سیاسی ۱۸۹
- ۳-۴- نهاد آموزشی و سازمان سیاسی اجتماعی ۱۸۹
- ۴- نهاد آموزشی (مدرسه) و توسعه ۱۹۰
- ۴-۱- ابعاد توسعه ۱۹۰
- ۴-۲- اهمیت آموزش نیروی انسانی ۱۹۱
- ۴-۲-۱- نظریه «متجدد» شدن ۱۹۲
- ۴-۲-۲- آموزش و «متجددسازی» ۱۹۲
- ۴-۲-۳- نظریه نیروی انسانی ۱۹۳
- ۴-۲-۴- آموزش توسعه‌ای ۱۹۳
- ۴-۳- صنعت آموزش و پرورش و توسعه ۱۹۴

۴-۴- نهاد آموزشی، هویت فرهنگی و توسعه..... ۱۹۸

۵ نهاد آموزشی و اجتماعی کردن..... ۲۰۴

۶- نهاد آموزشی و اعتبار اجتماعی مدرک تحصیلی..... ۲۰۷

نتیجه‌گیری: پایان دوران مدرسه (نهاد آموزشی) مدرن..... ۲۱۱

منابع و مأخذ..... ۲۱۷

مقدمه

در جهان امروز، بیشتر انسان‌ها در مقابل دو پدیده دچار حیرت می‌شوند و تمرکز ذهنی خود را از دست می‌دهند: از سویی، قدرت انسان به واسطه سیطره بر طبیعت و استفاده از آن ناپیوسته در حال رشد و توسعه است و از سوی دیگر، ناتوانی روزافزون انسان در استفاده مثبت و حیاتی از این توانایی و قدرت. پس، خویشتن را با وجود این توانایی در مقابل تعمدیدهای محیطی و عدم تعادل روانی و اجتماعی می‌بیند.

انسان «مدرن» بر اطلاعات و مهارت‌های خود می‌افزاید، بر محیط زندگی خود سیطره روزافزون دارد و به کرات دیگر با، نهاده و می‌نهد. انسان مدرن از نظر جغرافیایی، اجتماعی و فکری در حال حرکت است. اما، این انسان بیش از هر زمان دیگر آگاه است که به اندازه کفایت نمی‌داند که چگونه باید آسیب‌های ناشی از رشد، توسعه ابزارها، اندیشه‌ها و پدیده‌های اجتماعی را مدیریت و کنترل کند و از سقوط خویش در آشوب حاصل اعمالش حذر کند.

اگر از ما بپرسند، این انسان مدرن، کیست و چه تعدادی از انسان‌های روی زمین «مدرن» هستند، جواب خواهیم داد که می‌توانیم، انسان «مدرن» را براساس «تحرك» و در «حال حرکت» بودنش شناسایی کنیم. حال اگر این شاخص را ملاک قرار دهیم، چند درصد مردم خصوصاً در کشورهای جهان سوم این ویژگی را دارند. البته باید اعتراف کرد که این گستره به سرعت در حال پیشرفت است و حوزه نفوذ خود را به شدت توسعه می‌بخشد. به این ترتیب، انسان هر چه بر قدرت بیرونی خود بیفزاید، به همان اندازه برای خود تبدیل به یک «مسئله» می‌شود. هر چه بیشتر تلاش می‌کند تا بر طبیعت سلطه و سیطره بیابد و می‌کوشد تا از مسائل انسان‌های گذشته حذر کند و مشکلات آنها را برای خود حذف کند، بیشتر و بیشتر در حل مسائل اجتماعی خود ناتوان و ضعیف است. مسائلی همچون رفتارهای انسان به مثابه موجود اجتماعی در مقابل «تغیرات» و خطرانی که پیش‌رو دارد، اولویت پیدا می‌کنند.

امروزه، هیچ وجهی از وجوه انسان مدرن جدا از اثرات فرآیند مدرسه‌ای نیست. به همین دلیل نهاد آموزشی منشأ بسیاری از مسائل انسان امروز محسوب می‌شود. با توسعه نظام‌های آموزشی مسائل متعدد و گوناگونی در زمینه‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی آشکار شد. این مسائل که مصادیق بحران انسان مدرن هستند، توسط افراد متعددی مانند رنه گنون^۱ و اسوالد اشپنگلر^۲ از اوایل سده بیستم بیان شده‌اند. ولی آنچه در اواخر این سده، جدید است، گستردگی این بحران در عرصه‌های

1. Rene Guenon

2. Oswald Spengler

نظام ارزش‌هاست. البته محمل این بحران و بحران‌های فرهنگی بی‌تردید در نهاد آموزشی و فرآیند عمل آن قرار دارد. اینکه آموزش و پرورش به کجا می‌رود یا به قول مارکارت مید، بینوا و بیچاره جامعه‌ای که نداند کودکان خود را برای چه جامعه تربیت می‌کند، در خیلی از جوامع اتفاق افتاده و یا در حال اتفاق افتادن است. برای هیچ کس پوشیده نیست که آموزش و پرورش در مرکز بحران‌های اجتماعی و فرهنگی قرار گرفته است. تمام بررسی‌ها و بحث‌های دربارهٔ مدرسه، آموزش، تدریس، فرهنگ حاکم بر مدرسه و وضعیت دانش در نهاد آموزشی که از سال‌های دههٔ هفتاد مطرح شده است، گواهی می‌دهد که ما در وضعیت بحران قرار داریم. واقعاً آموزش و نهاد آموزشی به کجا می‌رود؟ کودکان ما در چه جهانی زندگی خواهند کرد، فرزندان ما چه آینده‌ای خواهند داشت. آیا مدرسه (نهاد آموزشی) پاسخ‌های لازم را به نسل‌های جدید مستقل می‌کند. آیا عمل‌کنندگان آموزشی، آنچه کودکان ما استحقاق میدن، شنیدن، اندیشیدن، یاد گرفتن و مهارت کسب کردن را دارند به آنها می‌دهند؟ به این ترتیب، نهاد آموزشی (مدرسه) همواره از بدو پیدایش مورد عتاب و خطاب دربارهٔ عملکرد خود بوده است. چرا که مدرسه در دوران مدرن وظیفهٔ اجتماعی کردن نسل‌های نو را بر عهده گرفته و به این فرآیند صبغهٔ رسمی داده است.

موضوع جامعه‌شناسی به بررسی انسان کنشگر با همهٔ الگوهای رفتاری در جامعه می‌پردازد. پس، جامعه‌شناسی علمی است که پدیده‌های انسانی در جامعه را توصیف و تجزیه و تحلیل می‌کند و در این فرآیند تلاش دارد تا اشکال، سرچشمه‌ها، آثار و اثرات و گرایش‌ها و رفتارهای اجتماعی و معانی ذهنی و شکل‌گیری وجدان جمعی را تبیین کند. جامعه‌شناسی تخصصی از یک طرف سعی در تبیین چگونگی شکل‌گیری فرهنگ انسانی در عرصه‌های مختلف و از طرف دیگر، تبیین اثراتی دارد که این عرصه‌ها در دیگر گونی‌های رفتار و کنش اجتماعی می‌گذارند. از این رو، جامعه‌شناسی آموزشی و پرورش، به‌منابهٔ یک رشتهٔ تخصصی به مطالعهٔ کنش‌وری انسان در عرصه‌های آموزشی و پرورشی می‌پردازد. پس، جامعه‌شناسی آموزش و پرورش تلاش می‌کند تا پدیده‌های انسانی را بدو ورود به نهاد آموزشی مورد توجه و مذاقه قرار دهند.

یکی از دانش‌هایی که به جنبهٔ اجتماعی فرهنگی نهاد آموزشی (مدرسه) می‌پردازد، جامعه‌شناسی نهاد آموزشی (مدرسه) است. مطالعه و تبیین عملکرد اجتماعی این نهاد مهم به ما کمک خواهد کرد تا نقاط ضعف و قوت و وجوه مختلف آن را دریابیم. پس در کتابی که در دست دارید این مهم در حد وسیع مطرح شده است. ساختار این کتاب شامل هفت فصل به شرح زیر خواهد بود:

در فصل اول با عنوان جامعه‌شناسی و رابطهٔ آن با آموزش و پرورش، ابتدا به بررسی جامعه‌شناسی و تعلیم و تربیت به مثابهٔ دو علم مستقل با تأکید بر ویژگی و تعیین گسترهٔ هر یک پرداخته شده است. سپس رابطهٔ جامعه‌شناسی با آموزش و پرورش تبیین و آنگاه جامعه‌شناسی آموزش و پرورش به‌عنوان

یک علم مستقل و میان رشته‌ای تعریف شده است. در فصل دوم با عنوان شیوه و ادعاهای معرفتی تحقیق در جامعه‌شناسی آموزش و پرورش کوشیده‌ایم تا رویکردها و پارادیم‌های پژوهش در علوم اجتماعی به جامعه‌شناسی آموزش و پرورش را برای خوانندگان تبیین کنیم.

در فصل سوم با عنوان جامعه‌شناسان آموزش و پرورش ابتدا به معرفی جامعه‌شناسانی که در پیدایی و توسعه این علم کوشیده‌اند، پرداخته شده است. سپس به موضوعاتی که سبب تحقیقات اولیه آنها و سبب پیدایش برخی مکاتب شده، بررسی شده‌اند. در آخرین موضوع این فصل به‌طور موجز گرایش‌های مختلف جامعه‌شناسی آموزش و پرورش تشریح شده است.

در فصل چهارم با عنوان جامعه‌شناسی تاریخی آموزش و پرورش به تبیین مراحل تکوین نظام‌های آموزشی مبادرت شده است. هدف این فصل درک وضعیت نظام آموزشی در جامعه امروز است و اینکه آموزش و پرورش به کدام می‌ره و شرایط آینده آن چه خواهد بود.

در فصل پنجم با عنوان جامعه‌شناسی تاریخی نهاد آموزشی مدرن در ایران، در پی مطالعه و جست‌وجو در سیر تکوین نهاد آموزشی مدرن در ایران هستیم. نهاد آموزشی مدرن چگونه در ایران فراگیر شد و به مثابه یک نهاد رسمی گسترش پیدا کرد.

در فصل ششم به موضوعات مرتبط با نهاد آموزشی و سازوکارهای آن در جامعه پرداخته می‌شود. در این فصل با عنوان جامعه‌شناسی مدرسه، به نقش مدرسه (نهاد آموزشی) در تحول و تغییرات اجتماعی پرداخته شده است. در این فصل سعی می‌شود تا مهم‌ترین عناوینی مطرح شوند که موضوعات تحقیق در جامعه‌شناسی آموزش و پرورش هستند.

فصل هفتم، نهاد آموزشی و اجتماع نام دارد در این فصل رابطه نهاد آموزشی با دیگر نهادهای مهم اجتماعی بررسی شده است. این فصل به موضوعات کلان در زمینه‌های مهم اجتماعی، مانند فرهنگ، سیاست، توسعه و هویت می‌پردازد.

نتیجه‌گیری کتاب را بهانه‌ای قرار دادیم تا تصویری از مدرسه (نهاد آموزشی) مدرن ارائه دهیم. و دیدگاه‌های انتقادی درباره مدرسه را با طرح پرسش‌های اساسی در این بستر مطرح کنیم. امید است مورد توجه صاحب‌نظران و برای دانشجویان علوم رفتاری و معلمان گرامی مفید باشد.